

А. У. Ерашэвіч

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, Мінск

A. Yerashevich

Belarusian State Economic University, Minsk

УДК [94(476)+614.446(476)(091)]«1801–1860»

**ФІНАНСАВАННЕ СУПРАЦЬЭПІДЭМІЧНЫХ
МЕРАПРЫЕМСТВАЎ НА ТЭРЫТОРЫІ
БЕЛАРУСКІХ ГУБЕРНЯЎ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ
Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XIX СТ.**

**THE FINANCING OF ANTI-EPIDEMIC MEASURES
IN THE BELARUSIAN PROVINCES OF THE RUSSIAN
EMPIRE IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY**

У артыкуле, заснаваным пераважна на аналізе даных архіўных матэрыялаў, раскрыты механізм, крыніцы і структура фінансавання супрацьвоспавых і проціхалерных мерапрыемстваў афіцыйнага ўладу на тэрыторыі беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў 1801–1860 гг. У працы акцэнт зроблены на выяўленні ролі фінансавых сродкаў у арганізацыі вакцынапрафілактыкі воспы і ў ходзе папярэджвання і барацьбы з эпідэміямі халеры ў 1830–1831 і 1847–1848 гг.

Ключавыя словы: фінансаванне; супрацьэпідэмічныя мерапрыемствы; эпідэмія; халера; воспа; вакцынацыя; беларускія губерні; Расійская імперыя.

The article, based mainly on the analysis of archival data, reveals the mechanism, sources, and structure of the financing of anti-smallpox and anti-cholera measures of the official authorities in the Belarusian provinces of the Russian Empire in 1801–1860. The paper focuses on identifying the role of financial resources in the organization of smallpox vaccination and in the prevention and control of cholera epidemics in 1830–1831 and 1847–1848.

Keywords: financing; anti-epidemic measures; epidemics; cholera; smallpox; vaccination; Belarusian provinces; Russian Empire.

Складовай часткай санітарнай справы з'яўляецца арганізацыя працы службы і ўзгадненне дзейнасці сістэмы ўстаноў і органаў санітарнага нагляду (дзяржаўных, грамадскіх, прыватных), якія праводзяць распрацоўку і ажыццяўляюць сукупнасць санітарна-гігіенічных (прафілактычных) і супрацьэпідэмічных мерапрыемстваў. Барацьба з нябачным і вераломным ворагам – эпідэмічнымі захворваннямі – патрабуе нарматыўна-прававога рэгулявання з боку дзяржавы і суправаджаецца пэўнымі формамі, відамі, спосабамі, сродкамі фінансавага забеспячэння дзейнасці.

Як у агульных працах па гісторыі медыцыны [8], так і ў спецыяльных творах па мінулым санітарыі ў прыгонніцкую эпоху [2; 4] узнімаліся асобныя аспекты пытанняў, звязаныя з асаблівасцямі развіцця грамадскага здароўя, гігіены асяроддзя чалавека, першаснай медыка-санітарнай

дапамогі, санітарна-эпідэміялагічнай службы і нагляду, супрацьэпідэмічнай дзейнасці дзяржаўных, грамадскіх, прыватных арганізацый. У дасавецкі час медыкі падрыхтоўвалі кваліфікаваныя даследаванні, у якіх вывучалі ход халерных эпідэмій праз аналіз дынамікі захварэлых і памерлых [1; 6]. У сучаснай расійскай гістарыяграфіі з'яўляюцца працы, прысвечаныя пэўным аспектам і асаблівасцям ажыццяўлення проціэпідэмічных мер у пэўных вялікарасійскіх губернях ва ўмовах функцыянавання прыгонніцкай сістэмы ў першай палове XIX ст. [31]. Але ў беларускай гістарыяграфіі адсутнічаюць навуковыя гістарычныя даследаванні, якія датычацца арганізацыйна-фінансавых аспектаў працы дзяржаўных і грамадскіх арганізацыйных структур, прыватных асоб па планаванні і рэалізацыі супрацьэпідэмічнай дапамогі пацярпеламу насельніцтву на тэрыторыі беларускіх губерняў імператарскай Расіі ў першай палове XIX ст.

Мэта артыкула заключаецца ў вызначэнні механізма, форм, метадаў, крыніц і структуры фінансавання супрацьвоспавых і проціхалерных мерапрыемстваў афіцыйных улад на тэрыторыі беларускіх губерняў у 1801–1860 гг.

Для вырашэння мэты выкарыстоўваліся розныя па паходжанні крыніцы, але пераважна неапублікаваныя архіўныя дакументы з архіваў у Мінску, Гродне, Вільнюсе.

У мінулыя часы пад уплывам разнастайных сацыяльных антрапагенных і прыродна-кліматыхных фактараў спарадычныя захворванні рэгулярна перарасталі ў эпідэміі інфекцыйных заразных захворванняў – звычайных спадарожнікаў войнаў, голаду, стыхійных бедстваў, цяжкага сацыяльна-эканамічнага і складанага санітарна-гігіенічнага стану насельніцтва. Маштабы распаўсюджвання масавых інфекцыйных захворванняў і выкліканых імі выпадкаў смяротнасці былі абумоўлены дзеяннем шэрагу фактараў і ўмоў рознай інтэнсіўнасці іх праяўлення. Спрыяльным асяроддзем для з'яўлення і распаўсюджвання розных інфекцый і хранічных хвароб былі недастатковыя санітарна-гігіенічныя ўмовы працы і жылля насельніцтва, якасць харчавання (большасць сельскага і беднага гарадскога насельніцтва ўжывала, як правіла, нязначны па разнастайнасці асартымент прадуктаў сязоннага харчавання). Умовамі для распаўсюджвання інфекцыйных захворванняў у гарадах і мястэчках былі антысанітарныя ўмовы жыцця гарадской беднаты і скучанасць прыжывання гэтай катэгорыі насельніцтва, асабліва яўрэяў. Стан абароны імуннай сістэмы чалавека перад заразнымі хваробамі залежыў не толькі ад наяўнасці і разнастайнасці забеспячэння харчаваннем, але вызначаўся і генетычнымі схільнасцямі. Выбух «павальных» хвароб вынікаў з-за зменлівых фізічных, хімічных, біялагічных патогенных фактараў навакольнага прыроднага асяроддзя, залежыў ад кліматычных катаклізмаў, быў абумоўлены інтэнсіўнасцю розных форм сувязей і кантактаў паміж горадам і вёскай з прышлымі элементамі.

Міграцыйныя патокі ўзмацняліся ў час праходу вайсковых аддзелаў, у перыяд правядзення кірмашоў, у сувязі з адыходнымі промысламі, будаўнічымі і іншымі сезоннымі работамі. На стан здароўя жыхароў гарадоў і сельскай мясцовасці аказваў уплыў і ўзровень санітарна-медыцынскай культуры насельніцтва, магчымасць карыстання медыцынскімі паслугамі і хуткай дапамогай.

Да найбольш пашыраных масавых востразаразных інфекцыйных хвароб, якія вымагалі спецыяльных намаганняў дзяржавы і грамадства па іх выяўленні, рэгістрацыі, папярэджванні і пераадоленні, адносіліся ветраная і нагуральная воспа віруснага паходжання з паветрана-кропельным шляхам перадачы інфекцыі, а таксама ўзбуджаная халернымі вібрыёнамі халера з кантактна-бытавым механізмам перадачы заразы.

З мэтай папярэджвання і барацьбы з воспай ва ўсіх губернскіх і некаторых павятовых гарадах беларускіх губерняў перыядычна працавалі створаныя ў розны час асобныя арганізацыйныя санітарныя структуры – воспавыя камітэты (з 1811 г.), у склад якіх уваходзілі чыноўнікі з іншых прысутных устаноў агульнаграмадзянскага, духоўнага і медыцынскага профілю. Санітарна-прафілактычныя і супрацьэпідэмічныя мерапрыемствы павінны былі ажыццяўляць таксама існуючыя з 1852 г. камітэты грамадскага здароўя (у Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай губернях, у Віленскай і Гродзенскай губернях матэрыялаў аб іх дзейнасці пакуль не выяўлена) [5, с. 121–122]. Для прадухілення праяў адной з найбольш небяспечнай эпідэміі халеры ствараліся часовыя халерныя камітэты. У цэлым большасць спецыяльна адкрытых супрацьэпідэмічных устаноў працавалі нестабільна, выпадкова ў час актывізацыі пандэміі, і не мелі сталых крыніц грашовага ўтрымання.

Адной з папярэдальных мер па прадухіленні распаўсюджвання інфекцыйных захворванняў стала вакцынапрафілактыка. У канцы 1802 – пачатку 1803 гг. прышчэпленне супраць воспы пачалося ў беларускіх губернях (Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Гродзенскай). Прышчэпленне воспы ўваходзіла ў абавязак штатных медыцынскіх чыноўнікаў. Члены воспавых камітэтаў не атрымоўвалі асобнага жалавання, аднак мелі права на «приличные» ўзнагароды ад урада [4, с. 284]. Тым не менш не была распрацавана метадыка вакцынацыі воспы, адчуваліся цяжкасці з падборам падрыхтаваных кадраў. Прышчэпленнем воспы маглі займацца не толькі павятовыя і вольнапрактыкуючыя ўрачы, старшыя лекарскія вучні, бабкі-павітухі, іншыя асобы афіцыйнага медыцынскага персаналу, але таксама пад іх наглядам і кантролем і добраахвотнікі з сялян, мяшчан, духавенства, вучні выпускных класаў духоўных і публічных вучылішч. Шмат воспапрышчэпнікаў працавалі на грамадскіх пачатках. Колькасць воспапрышчэпнікаў была неаднолькавай у пэўных губернях за асобныя гады, і яны размяркоўваліся нераўнамерна па паветах.

Па ініцыятыве і дзякуючы матэрыяльнай падтрымцы Вольнага эканамічнага таварыства разгарнулася праца па папулярызацыі вопыту распаўсюджвання вакцынацыі прышчэплення востры. У Віцебску ў 1834 г. пры бальніцы прыказа грамадскай апекі быў адкрыты першы на тэрыторыі Беларусі спецыялізаваны воспапрышчэпны пункт. У спецыяльным пакоі вакцынацыю маглі атрымаць усе жадаючыя [2, с. 150].

За 1805–1813 гг., па далёка няпоўных афіцыйных даных, папэраджальнай воспай у 5 беларускіх губернях былі прышчэплены больш 130 тыс. дзяцей. Усяго па звестках Вольнага эканамічнага таварыства ў 5 беларускіх губернях з 1824 да 1.07.1854 г. было прышчэплена не менш 1 776 668 дзяцей (5,9 % агульнаімперскага ўзроўню) [19, арк. 7; 32, с. 79, 80]. У Гродзенскай губерні за 15 год (з 1843 да 1857 г.) прышчэпку ад воспы атрымалі 209 234 дзіцяці, альбо прыкладна 41,7 % з колькасці нарадзіўшыхся [3, с. 384]. Але большасць беларускіх жыхароў малага ўзросту заставаліся не прышчэпленымі воспай. Так, у Магілёўскай губерні ў 1821 г. прышчэпка воспы была зроблена для 22 367 дзяцей (16,5 %), але не прышчэпленымі засталіся 112 811 (83,5 %) [4, с. 284]. Супрацьстаянне вакцынацыі воспай аказвалі стараверы, евангелісты, яўрэйскія кагалы, некаторыя настаўнікі. Цяжкасці ў распаўсюджванні воспапрышчэплення тлумачыліся састарэлымі народнымі прымхамі і забабонамі. Так, у Чавускім павеце цыркулявала чутка, што дзеці ад спалоху маглі памерці. Вакцынацыі супрацьдзейнічалі мяшчане Чавусаў і асабліва Магілёва [18, арк. 81].

Для заахвочвання воспапрышчэпнікаў у іх мэтавай працы прадугледжваліся розныя формы матэрыяльнага стымулявання. Урадавая падзяка прышчэпнікаў воспы заключалася ва ўзнагародзе іх спецыяльнымі медалямі.

Фінансаванне процівоспавых мерапрыемстваў у розных беларускіх губернях адбывалася нерэгулярна і непаасядаўна. Спачатку імператар Мікалай I 21.09.1826 г. зацвердзіў палажэнне Камітэта міністраў (апублікавана Сенатам 25.11.1826 г.), згодна якому для распаўсюджвання прышчэплення воспы з 1827 г. на працягу 10 год у ведамства Вольнага эканамічнага таварыства павінны былі паступаць штогод па 1 тыс. руб. з сум земскіх павіннасцей кожнай губерні, вылучаных на кошт рэшткавых сум. Але ўжо 29.07.1827 г. з'явіўся сенацкі ўказ аб водпуску штогод з 1828 г. у распараджэнне Вольнага эканамічнага таварыства для пашырэння прышчэплення воспы ў губернях па 1 тыс. руб. з сум прыказаў грамадскай апекі. Такім чынам, асігнаванне грашовых сродкаў на гэты прадмет з земскіх збораў спынілася і было заменена адлічэннем з сум выдаткаў прыказаў грамадскай апекі [30, т. 1, № 700, с. 1249–1250; т. 2, № 1271, с. 638]. Але з прычыны абмежаванасці капіталаў і даходаў 17 прыказаў грамадскай апекі, у тым ліку Беластоцкага, Віцебскага, Гродзенскага, адпаведна ўхваленага 7.08.1828 г. імператарам палажэння Камітэта міністраў, яны былі вызва-

лены ад гэтага прымусовага абавязку штогоднага ўносу сум у Вольнае эканамічнае таварыства для памнажэння восппрышчэплівання. У канцы 1828 г. Сенат распарадзіўся завесці ў Беларускай вобласці, Віцебскай і Гродзенскай губернях па меры магчымасці дваран, чыноўнікаў, купцоў, мяшчан і іншых людзей добраахвотныя зборы для складання сумы, неабходнай для распаўсюджвання прышчэплівання воспы. Сабраныя на працягу 8 год «воспенныя» грошы павінны былі адсылацца ў распараджэнне Вольнага эканамічнага таварыства, якое вырашала прапорцыю расхода, адпаведна паступіўшых збораў кожнай з гэтых губерняў [30, т. 3, № 2209, с. 754–756; № 2547, с. 1217]. У Віленскай, Мінскай, Магілёўскай губернях прышчэпліванне воспы па-ранейшаму фінансавалася за кошт сум прыказаў грамадскай апекі. Для распаўсюджвання прышчэплівання воспы ўказам Сената ад 11.01.1849 г. тэрмін водпуску з губерняў штогоднай сумы па 285 руб. серабром быў працягнуты яшчэ на 10 год пачынаючы з 1848 г. З гэтай сумы 2/3 частка (190 руб.) адсылалася ў распараджэнне Медыцынскага дэпартаменту Міністэрства ўнутраных спраў (МУС) для выдаткоўвання расходаў на ўтрыманне і раз'езд рэвізораў у 1848 і 1849 гг., якія ажыццяўлялі праверку прышчэплівання на месцах. З 1850 г. мэтавы збор паступаў у ведамства губерньскіх воспавых камітэтаў для выкарыстання па прызначэнні, а астатняя частка ў 95 руб. па-ранейшаму пералічалася ў Вольнае эканамічнае таварыства для падмацавання капіталу за кошт сум, атрыманых ім у мінулыя 20 год на восппрышчэпліванне, з аднясеннем на кошт яго ўсіх дапаможных мер гэтай арганізацыі па садзейнічэнні пашырэння засцерагальнай аперацыі ад воспы [10, арк. 210; 11, арк. 158–158 адв.; 14, арк. 16–17]. Справа восппрышчэплівання ў Магілёўскай губерні ўскладалася на суму мяцовага прыказа грамадскай апекі, а ў іншых – на сумы земскіх збораў ці іх рэшткаў, якія штогод вылучаліся на гэты прадмет у кожнай губерні [10, арк. 210; 30, Т. 24-2, № 23489, с. 42–43].

Належныя Вольнаму эканамічнаму таварыству «воспавыя» грошы высылаліся з беларускіх губерняў са спазненнем і не ў поўным аб'ёме. Так, у дадатковы каштарыс земскіх павіннасцей Віцебскай губерні 1847 г. быў уключаны артыкул аб накіраванні ў Вольнае эканамічнае таварыства на распаўсюджванне восппрышчэплівання недасланых з 1831 па 1836 г. з губерні сум на гэты прадмет у памеры 1428,56 руб. [17, арк. 9–11 адв.]. У Гродзенскай губерні за ранейшыя 3,5 года да 1840 г. штогодная сума ў 1 тыс. руб. асігнацыям на прышчэпліванне воспы ў распараджэнне Вольнага эканамічнага таварыства ўвогуле не адпраўлялася [26, арк. 198–220, 259–272 адв., 294–300]. За кошт збору сум прыватных земскіх павіннасцей казённых сялян Мінскай губерні восппрышчэплікам з іх разраду было прадугледжана выдаткоўванне на выдачу жалавання і на расходы штогод у 1836–1838 гг. 1234,28 руб., а ў 1839–1841 гг. – 1440 руб. [12, арк. 2–2 адв., 11 адв., 15–16, 48–49]. Але расходы на восппрышчэпліванне Вольнаму

эканамічнаму таварыству ў Мінскай губерні былі ў пазыке і адносіліся на кошт рэшткаў да выканання да 1852 г.

У цэлым у першай палове XIX ст. супрацьваспаявая вакцынацыя ў беларускіх губернях Расійскай імперыі не набыла масавага характару, праводзілася нерэгулярна, звычайна намаганнямі прыватных воспапрышчэпнікаў. Адсутнасць дастатковай колькасці медыцынскіх работнікаў і ўвогуле падрыхтаваных для гэтай мэты кадраў не дазваляла ахапіць воспапрышчэпленнем большасць дзяцей і дарослых. З прычыны адсутнасці ўзаконенай платы за прышчэпленне воспы фельчары і цырульнікі адмаўляліся працаваць бясплатна. Парадак і правілы вакцынацыі не былі распрацаваны, а спецыяльна арганізаваныя для барацьбы з небяспечнай воспай воспенныя камітэты бяздзейнічалі з-за адсутнасці фінансавання.

Па сваім разбуральным наступствам вылучаліся і пандэміі халеры, якія перыядычна ахоплівалі вялікую колькасць краін з значнымі адрозненнямі яе тэрытарыяльнай лакалізацыі ў розных рэгіёнах Расійскай імперыі. На інтэнсіўнасць і экстрэнсіўнасць працэсу распаўсюджвання халеры значна ўплывалі кліматычныя фактары (тэмпература паветра, сезон года), а таксама ступень неўраджайнасці і адпаведна больш дрэнная якасць харчавання людзей. Халерныя эпідэміі перыядычна закраналі розныя беларускія губерні, і збіралі смяротны ўраджай. Найбольш значная лятальнасць ад халеры ў Віцебскай і Магілёўскай губернях была зарэгістравана ў 1831 і 1848 гг. [6, с. 3]. У 1848 г. смяротнасць ад халеры дасягала да 26,1 % у Віцебскай і да 23,5 % у Віленскай губернях [8, с. 78–79]. Па афіцыйных звестках урачэбных упраў у 1855 г. у 5 беларускіх губернях было ўлічана, па нашых падліках, 50 894 хворых халерай (15,7 % сярод 32 губерняў Расіі), з якіх памерла 18 129 чал. (35,6 %, некалькі менш агульнарасійскай адносіны ў 38,3 %). З гэтых захварэлых халерай толькі 2,5 % (1265 чал.) карысталіся ў лячэнні паслугамі грамадзянскіх бальніц, смяротнасць у якіх была ў памеры 56,7 % (718 чал.) і была некалькі больш сярэднеімперскага паказчыка (49,9 %). У наступным 1856 г. у 5 беларускіх губернях ад халеры захварэла 8346 чал. (49,8 % з іх ліку ў Расіі), з якіх памерла 36,4 % (у Расійскай імперыі ў сярэднім 42,6 %), але толькі 5,2 % (437 чал.) хворых карысталіся медыцынскімі паслугамі ў грамадзянскіх бальніцах [28, с. 49, 50, 163–164; 29, с. 79, 207].

У сувязі з выбухамі халеры царскія ўлады былі вымушаны прымаць розныя прэвентыўныя меры і выкарыстоўваць разнастайныя спосабы барацьбы супраць гэтай найбольш небяспечнай інфекцыйнай заразлівай хваробы. У арганізацыі супрацьхалернай дапамогі захоўвалася ведамасная падпарадкаванасць уладных інстытуцый (асобна для прыватнаўладальніцкіх, казённых сялян, мяшчан у гарадах і мястэчках). 24.11.1830 г. міністр фінансаў Я. Ф. Канкрын распарадзіўся аб водпуску ў кожнай з губерняў з зямскага збору ў пазыку 5 тыс. руб. на расходы па прыняцці мер асцярогі ад хале-

ры [15, арк. 38]. Для папярэджвання халеры Віцебскі яўрэйскі кагал экстрана выдзеліў з сум каробачных збораў да 3 тыс. руб. (па 1 тыс. руб. у кожнай з 3 частках горада) [20, арк. 21]. У Віцебскі губернскі халерны камітэт паступіла 5677,5 руб. даходу за кошт дзяржаўных асігнаванняў, грамадскіх і прыватных авяраванняў. З гэтай сумы было выдаткавана для фінансавання мерапрыемстваў у супрацьстаянні з халерай 5328,345 руб. З усёй сумы прыходу ў Віцебскай губерні ў 8319,75 руб., за вылікам рэштку ў 286,97 руб., паступіла ў расход 8032,78 руб., з якіх участковым начальнікам было адпушчана 2897,3 руб., розным асобам было выдана 1066,66 руб., разам 3963,96 руб., на абсервацыйныя заставы пайшло 250 руб., павятовым прадаваццелям дваранства было выслана 1250 руб. [21, арк. 125 адв.–132, 142–143, 162 адв.–163, 166–171]. Яўрэйскія кагалы змагаліся з халерай за кошт абшчынных складчын. У Лепелі і Лепельскім павеце мяшчане-яўрэі сабралі 2380 руб. добраахвотных ахвяраванняў, з якіх 470 руб. (19,7 %) пайшло на закупку лекаў і прыпасаў, 290 руб. (12,2 %) – на пахаванне памерлых, 1175 руб. (49,4 %) – на харчаванне хворых, 445 руб. (18,7 %) – у якасці платы асобам з даглядчыкаў пры хворых [21, арк. 174–174 адв.]. У Віцебску з яўрэйскага таварыства назбіралі 3368,3 руб. добраахвотных ахвяраванняў і 3 тыс. руб., накіраваных з каробачнага збору, у Полацку – 4757,16 руб. (4257,16 руб. добраахвотных збораў і 500 руб., адпушчаных з каробачнага збору) [21, арк. 182–183 арк., 194–196]. Асноўнымі формамі ўзнагароды ў супрацьстаянні з халерай стала выдача асобам, якія адзначыліся ў барацьбе з ёй, ордэнаў, падарункаў, наданне ім чыноў, абвяшчэнне манаршай ласкі, грашовыя асігнаванні.

Для барацьбы з халерай імператар 18.08.1847 г. дазволіў выдачу ўсім медыцынскім чынам, камандзіруемым для спынення гэтай заразлівай хваробы, акрамя прагонаў, яшчэ жалавання, сутачных і пад’ёмных грошай [30, т. 22-1, № 21617, с. 775]. Сумы выдач значна розніліся і залежылі ад медыцынскага чына [16, арк. 600, 630; 30, т. 22-2, к № 21617, с. 267, т. 23.-2, к № 22008, с. 19, к № 22500, с. 163]. Ніжнія медыцынскія чыны, якія ўдзельнічалі ў спыненні халеры па месцы жахарства ці службы, атрымоўвалі кармавыя грошы: вучні лекараў, іх памочнікі і фельчары на службе, акрамя жалавання, 15 кап. у суткі, а няслужачыя і цырульнікі – 50 кап. у суткі [30, т. 23-1, № 22573, с. 577–578]. Выдадзеныя папярэдне распараджэнні абвяшчалі, каб пры з’яўленні халеры неадкладна ў гарадах павінны былі адкрывацца часовыя бальнічныя аддзяленні. Для прадухілення значных фінансавых выдаткаў і страты часу, старыя прыгодныя шпітальныя рэчы загадвалася пазычыць з запасаў прыказаў грамадскай апекі, а недастатковыя – купіць танна. Грошы для ўладкавання халерных аддзяленняў пазычаліся з прыказаў грамадскай апекі. З хворых халерай ніякай платы не патрабавалася [25, арк. 5–5 адв.].

На аснове ранейшага вопыту набліжэнне эпідэміі халеры ў 1847 г. было сустрэта афіцыйнымі ўладамі беларускіх губерняў прыняццем шэрагу папярэджальных мер. У губернскіх цэнтрах арганізаваліся супрацьхалерныя камітэты. Агульная інструкцыя губернскім і павятовым халерным камітэтам паведамляла, каб для тых хворых, якія былі не ў стане лячыцца ва ўласным жыллі, ствараліся бальніцы. Выйшла распараджэнне аб унушэнні народу даверу да ўрада, аб перакананні жыхароў у карысці і неабходнасці супрацьхалерных мер. У настаўленнях загадалася выключачь усе нагоды да непамернага страху, прадухіляць «смуты от пустых толков». Для барацьбы з халерай адкамандзіроўваліся ўсе наяўныя ўрачы. Адзначалася, каб нікога не прымушалі лячыцца ў бальніцах і не забаранялі староннім наведваць хворых у ніх [16, арк. 9 адв.–12 адв.].

Міністэрства ўнутраных спраў 1.09.1847 г. загадала віцебскаму генерал-губернатару заснаваць часовыя халерныя бальніцы ў Магілёве, Віцебску і іншых гарадах падначаленых яму губерняў. Патрэбныя грошы для арганізацыі халерных бальніц пазычаліся з сум прыказаў грамадскай апекі [16, арк. 6–7 адв.]. Для барацьбы з халерай мабілізаваліся ўсе ўрачы. Так, для спынення халеры ў Віцебскай губерні былі выкарыстаны 42 мясцовых урача [16, арк. 472–473]. Міністэрства фінансаў прадпісала казённым палатам па патрабаванні мясцовага губернскага начальства адпускаяць патрэбную колькасць грошай на расходы па халерным бальніцам з агульных губернскіх даходаў з запісам гэтых мэтавых сум у нядомку да звароту ў пазнейшы час. У выпадку недастатковасці грошай на расходы халерныя бальніцы мелі магчымасць пазычаць грошы, але павінны былі па першай магчымасці звяртаць іх за кошт магчымых крыніц у казённыя палаты [16, арк. 82–82 адв.]. Згодна з паведамленнем міністра ўнутраных спраў ад 30.08.1847 г. да віцебскага генерал-губернатара, на сумы дзяржаўнага казначэйства пералічваліся экстраныя расходы, звязаныя з адкамандзіраваннем урачоў і фельчараў, на кошт земскіх павіннасцей пераводзіліся расходы па забеспячэнні лячэбніц неабходнымі лазарэтнымі рэчамі і посудам, у лік пагашэння экстраных выдаткаў утрымання медыкаў і фельчараў пры грамадзянскіх лячэбніцах, забеспячэння іх медыкаментамі, на кошт прыватных расходаў асобных ведамстваў (грамад гарадскіх, сельскіх дзяржаўных сялян і прыватнаўладальніцкіх маёнткаў) адлічаліся выдаткі па забеспячэнні хворых харчаваннем, а лячэбніц прадметамі ацяплення і асвятлення, на ўтрыманне прыслугі, на перавозку хворых і інш. па кожнаму лазарэту [22, арк. 13 адв., 14 адв.]. Такім чынам, асноўная частка расходаў для рэалізацыі мерапрыемстваў па супрацьдзейнічання распаўсюджвання халеры (набыццё неабходных лазарэтных рэчаў і посуду, экстраныя выдаткі ўтрымання медыкаў і фельчараў пры грамадзянскіх лячэбніцах, забеспячэнне медыкаментамі) ўскладалася на зборы земскіх павіннасцей, а іншыя прыватныя (харчаванне хворых, ацяпленне і асвятленне памяшканняў, утрыман-

не прислугі, перавозка хворых) – на станы гарадскія, сельскія дзяржаўных і ўдзельных сялян, прыватных маёнткаў. Урачы і фельчары камандзіраваліся на кошт сум дзяржаўнага казначэйства [24, арк. 87].

Па прадстаўленні віцебскага губернатара з земскіх збораў было адлічана 8170,265 руб., якія былі выкарыстаны з сум Віцебскага прыказа грамадскай апекі для ўладкавання ў губерні ў 1847 і 1848 гг. часовых халерных бальніц. У далейшым сума папаўнялася з агульных сум земскага збору. У 1849 г. выйшла палажэнне Камітэта міністраў аб аднясенні на земскі збор выдаткаў 1847 і 1848 гг. уладкавання ў Віцебскай губерні часовых халерных бальніц. Сума ў 11 309,01 руб. уключалася ў каштарыс земскіх павіннасцей будачага з 1856 г. трохгоддзя [24, арк. 566–567, 568, 574–574 адв.]. Папаўненне сумы ў 3769,67 руб., пазычанай з Віцебскага прыказа грамадскай апекі і аднайменнай казённай палаты на расходы ў час халеры, пагашалася за кошт унесенай у каштарыс земскіх павіннасцей Віцебскай губерні з 1857 г. [23, арк. 5 адв.–10]. Мінская казённая палата для ўладкавання часовых халерных бальніц у Мінскай губерні асігнавала 2148,28 руб. [9, арк. 2, 3, 6, 7]. Для барацьбы з халерай у 1848 і 1849 гг. з сум земскага збору без пазначэння рахунку было вылучана 2830,55 руб., на кошт звароту з павегаў Барысаўскага 50 руб. і Навагрудскага 256,3 руб., на кошт земскага збору без звароту – 257,5 руб., разам 3394,35 руб. [9, арк. 10–10 адв.]. На арганізацыю ў павятовых гарадах Мінскай губерні часовых халерных лячэбніц на кошт рэшткаў расходу земскага збору ў 1847–1849 гг. было выдаткавана 2665,79 руб. [13, арк. 17 адв.–21, 55 адв.–59]. У каштарысе земскіх павіннасцей Гродзенскай губерні на 1857–1859 гг. [27, арк. 51–135] значылася штогодная сума звароту ў 8887,69 руб., пазычаная з прыказа грамадскай апекі для ўладкавання халерных бальніц. У расход сум земскага збору ў 1859 г. за ранейшы і бягучы час Гродзенскаму прыказу грамадскай апекі была ўключана сума ў 8352,8 руб. за пазыкі з яго для спынення халеры. За арганізаваныя часовыя халерныя бальніцы Гродзенскаму прыказу грамадскай апекі належыла звярнуць (засталося нявыкананым) 35 551,76 руб., але было выдана толькі 8887,69 руб. (25 %) і засталося ў даўгу 26 663,07 руб. [3, с. 343, 349–350]. У Віленскай губерні мясцовы прыказ грамадскай апекі для арганізацыі часовых халерных бальніц выдаткаваў 12 724,1725 руб. [33]. Цыркулярам МУС ад 5.10.1860 г. былі здзейснены экстраныя выдаткі з прыказаў грамадскай апекі па часовым халерным бальніцам, куды камандзіраваныя ўрачы і фельчары забяспечваліся прагоннымі, сутачнымі і кватэрнымі грашымі [7, с. 21–22, 39, 40, 41]. Найбольшая сума ў 2407,96 руб. (451,21 руб. прагонных і 1956,75 руб. сутачных і кватэрных) прыпадала на Гродна. Такім чынам, згодна з парадкам кампенсацыі выдаткаў па ўтрыманні часовых халерных бальніц, грошы вярталіся да 1860-х гг. за кошт уключэння даўгавых сум у каштарысы земскіх павіннасцей.

У 1850-я гг. з мэтай абароны ад халеры адкрыццё супрацьхалерных камітэтаў было прызнана бесперспектыўным і залішнім, паколькі існавалі губернскае камітэты грамадскага здароўя [25, арк. 15–15 адв.].

Такім чынам, у дарэформенную эпоху ў беларускіх губернях імператарскія ўлады ўвесь час сутыкаліся з праблемай папярэджвання і ліквідацыі разбуральных вынікаў і наступстваў пандэміі, асабліва небяспечных воспы і халеры, і былі вымушаны сітуацыйна арганізоўваць сістэму супрацьэпідэмічных мерапрыемстваў, якія напярэдадні і ў час масавых інфекцыйных захворванняў ініцыяваліся і каардынаваліся ўрадам, а выконваліся і кантраляваліся рэгіянальнымі мясцовымі ўладамі пры падтрымцы грамадскіх згуртаванняў і прыватных асоб. З мэтай прафілактыкі і барацьбы з эпідэміямі воспы і халеры былі створаны спецыяльныя санітарныя калегіяльныя ўстановы – пастаянныя воспавыя і часовыя халерныя камітэты, а таксама камітэты грамадскага здароўя. Але большасць з гэтых спецыяльна адкрытых супрацьэпідэмічных устаноў больш-менш актыўна працавала толькі ў перыяд пашырэння эпідэміі, паколькі не мелі трывалых крыніц грашовага забеспячэння іх дзейнасці. Фінансаванне пэўных прадметаў і напрамкаў процівоспавых і супрацьхалерных мерапрыемстваў ажыццяўлялася за кошт розных па паходжанні крыніц фінансавых даходаў: мясцовых земскіх і грамадскіх збораў, прыватных ахвяраванняў, асігнаванняў з дзяржаўнага казначэйства. Як правіла, сітуацыйна неадкладна неабходныя і зразумела непрадказальныя і экстраныя грашавыя сродкі з мэтай змагання з халерай пазычаліся з сум прыказаў грамадскай апекі і пазней кампенсаваліся за кошт збораў земскіх павіннасцей. З-за малалікасці падрыхтаванага медыцынскага персаналу, недаступнасці кваліфікаванай медыцынскай дапамогі для большасці насельніцтва, нешматлікасці і недастатковасці месц лячэння эпідэмічна хворых у гарадскіх бальніцах з нязначнай колькасцю ложкаў для ізаляцыі і гаспіталізацыі інфекцыйна хворых, недахопу фінансавых сродкаў захварэлыя высоказаразлівымі хваробамі, перш за ўсё у вёсцы, арыентаваліся на самалячэнне і неахвотна звярталіся да ўрачэбнай дапамогі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Архангельский, Г. И.* Холерные эпидемии в Европейской России в 50-летний период 1823–1872 гг. Диссертация на степень доктора медицины / Г. И. Архангельский. – СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1874. – [2], IV, VIII, 342 с., 4 л. карт., табл.
2. *Беляцкий, Д. П.* К истории оспопрививания в Белоруссии / Д. П. Беляцкий // Журнал микробиологии, эпидемиологии и иммунобиологии. – 1965. – № 8. – С. 148–151.
3. *Бобровский, П. О.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Гродненская губерния / П. О. Бобровский. – СПб.: Типография И. Огрызко. – Ч. 2. – Приложения. – [VI], 391, 72 с., 13 л. табл.

4. *Васильев, К. Г.* История эпидемий в России (материалы и очерки) / К. Г. Васильев; под ред. проф. А. И. Метелкина. – М.: Медгиз, 1960. – 398 с.

5. *Ерашэвіч, А. У.* Грашовае ўтрыманне адміністрацыйна-урачэбных устаноў на тэрыторыі Беларусі (канец XVIII – першая палова XIX ст.) / А. У. Ерашэвіч // Научные труды Республиканского института высшей школы. Исторические и психолого-педагогические науки: сб. науч. ст. – 2014. – Вып. 14, ч. 1. – С. 114–124.

6. *Жбанков, Д. Н.* Холерные эпидемии в Смоленской губернии 1831–1872 гг. Краткий очерк / Д. Н. Жбанков. – Смоленск: Тип. Ф. В. Зельдович, 1893. – [4], IV, 66, 137 с., 10 л. черт.

7. Журнал Министерства внутренних дел. – 1860. – Ч. 45. – № 11. – Отд. 1.

8. *Крючок, Г. Р.* Очерки истории медицины Белоруссии / Г. Р. Крючок. – Минск: Беларусь, 1976. – 264 с.

9. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (НГАБ). – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1025.

10. НГАБ. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1075.

11. НГАБ. – Ф. 295. Воп. 1. Спр. 1076.

12. НГАБ. – Ф. 320. Воп. 1. Спр. 216.

13. НГАБ. – Ф. 320. Воп. 1. Спр. 234.

14. НГАБ. – Ф. 333. Воп. 1. Спр. 765-4.

15. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 4551.

16. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 18128.

17. НГАБ. – Ф. 1297. Воп. 1. Спр. 18358.

18. НГАБ. – Ф. 1416. Воп. 5. Спр. 483.

19. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 193.

20. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 2983.

21. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 3057.

22. НГАБ. – Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 51754.

23. НГАБ. – Ф. 2626. Воп. 1. Спр. 188.

24. НГАБ. – Ф. 2638. Воп. 1. Спр. 883.

25. НГАБ. – Ф. 2657. Воп. 1. Спр. 24.

26. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Гродне (НГАБГ). – Ф. 1. Воп. 4. Спр. 791.

27. НГАБГ. – Ф. 1. Воп. 29. Спр. 892.

28. О состоянии общественного здоровья и деятельности больниц гражданского ведомства в империи в 1855 году. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1856. – [6], 271 с., 1 л. карт.

29. Отчет о состоянии общественного здоровья и деятельности больниц гражданского ведомства в империи за 1856 год / сост. Ф. Отсолиг. – СПб.: Тип. Императорской Академии наук, 1857. – 360 с.

30. Полное собрание законов Российской империи: 2-е собрание с 1825 по 1881 г.: в 55 т. – СПб.: Тип. 2-го отделения собственной его императорского величества канцелярии, 1830–1884.

31. *Суворин, Р. В.* Эпидемические заболевания в Тамбовской губернии в первой половине XIX века: причины, проявления, меры по преодолению / Р. В. Суворин // Вестник

Тамбовского государственного университета им. Г. Р. Державина. – 2015. – Вып. 8 (148). – С. 151–156. – (Серия: Гуманитарные науки).

32. Труды императорского Вольного экономического общества. – 1855. – Т. 2.

33. Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA). – F. 380. Ap. 8, 1851. Bib. 1524.

(Дата подачи: 22.02.2022 г.)

А. В. Зубарев

Институт бизнеса Белорусского государственного университета,
Минск

A. Zubarev

School of Business of Belarusian State University, Minsk

УДК 94(410)

СОЦИАЛЬНЫЙ КОНФЛИКТ И РАСОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ПЕРИОД ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕРВОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА М. ТЭТЧЕР (1979–1983 ГГ.)

SOCIAL CONFLICT AND RACIAL RELATIONS DURING THE PERIOD OF THE FIRST GOVERNMENT OF M. THATCHER (1979–1983)

В статье анализируется эволюция взглядов первого правительства М. Тэтчер в 1979–1983 гг. на расовые отношения в контексте беспорядков, произошедших в депрессивных районах британских городов в 1981 г. На основе изученных материалов автор делает вывод о существовании компромисса между стремлением руководства консервативной партии к жесткому подходу к межрасовым столкновениям и необходимостью получить голоса «цветных» британцев на выборах. Этот компромисс обусловил изменение риторики консерваторов в отношении этнических меньшинств и способствовал выработке подхода, предполагавшего активное включение «цветных» представителей среднего класса в политическую и экономическую жизнь Соединенного Королевства.

Ключевые слова: М. Тэтчер; социальный конфликт; расовые отношения; Брикстон; отчет Скармана; консервативная партия.

The article describes the evolution of racial relations policy approach of the first M. Thatcher government in 1979–1983 in context with riots in inner cities in 1981. As the result of source analysis author concluded about the compromise between the hard conservative approach towards race riots and the necessity of votes from the colored population. The compromise led to the change of conservative rhetoric about race and ethnicity and tend to develop a policy concerning the involvement of the colored middle class in the political and economic life of the United Kingdom.

Keywords: M. Thatcher; social conflict; racial relations; Brixton; the Scarman report; Conservative party.

В понедельник, 8 апреля 2013 г. в Лондоне несколько сотен человек праздновали смерть М. Тэтчер. Часть демонстратов радовалась тому, что